

Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Economics, 2014, 158: 51-55
УДК: 332.01
JEL Q 000

О. Піменова, канд. екон. наук, асист.
КНУ імені Тараса Шевченка, Київ

НАПРЯМИ ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЇ ФОРМ ГОСПОДАРЮВАННЯ В СИСТЕМІ АГРАРНИХ ВІДНОСИН ПОСТСОЦІАЛІСТИЧНИХ КРАЇН

Проаналізовано досвід інституціоналізації форм господарювання постсоціалістичних країн в системі аграрних відносин. Визначено основні напрями розвитку аграрного сектору України. Обґрунтовано необхідність розвитку соціо-еколого-економічних форм господарювання.

Ключові слова: аграрний сектор, інституційне забезпечення, інституціоналізація, форми господарювання, соціо-еколого-економічний розвиток, фермерство, кооператив.

Вступ. Сучасні тенденції розвитку аграрного сектору національної економіки переконливо доводять необхідність глибокого осмислення концептуальних проблем формування та розвитку соціо-еколого-економічних форм господарювання як необхідного компоненту конкурентного середовища в аграрній сфері та їх інституційного забезпечення.

Досліджена література. Теоретичні та практичні аспекти господарювання в постсоціалістичних країнах, зокрема відносини власності, форми господарювання та їх інституційне забезпечення висвітлені у працях таких учених, як:

І. Н. Виноградова, Е. М. Малигіна, Л. В. Молдаван, І. Б. Полюбіна, Т. О. Семкіна, П. Т. Саблук, В. П. Якобчук та інших.

Незважаючи на чисельність та ґрунтовність наукових розробок, недостатньо висвітленими залишаються пріоритетні аспекти, пов'язані з дослідженням інституційного забезпечення сучасних соціо-еколого-економічних форм господарювання аграрного сектору в контексті соціо-еколого-економічного розвитку.

Обґрунтування теми та мета дослідження. Для реформування вітчизняної моделі організації сільськогосподарського виробництва важливе значення має не тільки досвід розвинених країн, а й особливості розвитку форм господарювання в постсоціалістичних країнах. Тому метою роботи є аналіз досвіду та виявлення особливостей інституціоналізації форм господарювання в системі аграрних відносин постсоціалістичних країн.

Основний зміст.

Всі постсоціалістичні країни можна поділити на дві групи:

- країни, які орієнтуються на розвиток фермерської форми господарювання (більшість країн Східної Європи, Прибалтика);
- країни з різними формами господарювання (Україна, Росія, Білорусія, Казахстан та ін.).

За роки реформ, які почалися з початку 90-х рр. ХХ ст. в постсоціалістичних країнах відбулась структурна перебудова сільського господарства. Головні напрями економічної реформи у галузі сільського господарства:

- проведення земельної реформи шляхом приватизації землі в приватну та загальну пайову власність;
- реорганізація колгоспів та радгоспів, приватизація державних сільськогосподарських підприємств;
- приватизація підприємств сфери АПК (зберігання, переробки, обслуговування та матеріально-технічного забезпечення сільського господарства).

В результаті економічної реформи в Росії з'явилися нові форми господарювання: фермерські (селянські) господарства; особисті підсобні господарства (ОПГ) та колективи громадян з садівництва та огородництва; держгоспідприємства; недержавні сільськогосподарські підприємства [1, с.101].

Фермерські (селянські) господарства в Росії займають невелику частку у виробництві сільськогосподарської продукції через відсутність матеріальних та фінансових ресурсів. У фермерських (селянських) господарствах зосереджено біля 7,4% землі та 10% всієї сільськогосподарської техніки. Ці господарства виробляють 3,7% всієї сільськогосподарської продукції [1, с.241].

На думку І. Б. Полюбіної, фермерське середовище в Росії неоднорідне, оскільки частина фермерів – великі за розмірами господарства, які мають сучасну сільськогосподарську техніку та фінансові ресурси. Більшість таких господарств створювалась бившими керівниками та спеціалістами колгоспів. Такі господарства не потребують розвитку сільськогосподарської кооперації, оскільки спроможні самостійно вирішувати переважну кількість господарських питань. Інші фермерські господарства не досягли такого рівня розвитку через відсутність фінансових ресурсів та матеріально-технічного оснащення і розвиваються дуже повільно. Тому, на думку провідних російських вчених, І. Н. Виноградової, І. Б. Полюбіної, Т. О. Семкіної та інших, в сучасних умовах такі фермерські господарства будуть ефективно розвиватись тільки в умовах сільськогосподарської кооперації. Але розвиток сільськогосподарських кооперативів в Росії відбувається дуже повільно через такі причини:

- відсутність навичок господарського самоуправління у селян;
- не вистачає лідерів, які здатні керувати кооперативами;
- недосконалість законодавчої бази. В Росії як і в Україні виробничий кооператив – це комерційна структура відповідно до закону "Про сільськогосподарську кооперацію";
- відсутність чіткої системи державної в т.ч. фінансової підтримки кооперативів;
- брак знань у селян про переваги сільськогосподарської кооперації.

Малі форми господарювання в аграрному секторі Росії представлені ОПГ – це дрібні власники земельних ділянок, які господарюють та вирощують продукцію переважно для власного споживання.

Представники інших аграрних форм Росії – це агробізнес у вигляді товариств з обмеженою відповідальністю, виробничих кооперативів, товариств на довірі, а також великих агрохолдингів, які володіють сотнями тисяч га сільськогосподарських угідь та вирощують переважно сировинну високорентабельну та експортоорієнтовану продукцію. Таких агрохолдингів в Росії більше 100. Найменші з них обробляють від 50 до 100 тис. га землі, серед яких "Геліопакс", "Русагроінвест", "Проімлекс", АПК "Михайлівський", а найбільші – від 300 до 500 тис. га землі, серед яких "Газпром", "Орловський" агрокомбінат, "Орловська" нива тощо [1, с.241].

Досвід Росії та інших постсоціалістичних країн вимагає поглибленого аналізу з метою вибору раціональної

форми господарювання для України з як вимога меншими витратами та соціальною напругою для вітчизняного аграрного сектору.

В інших постсоціалістичних країнах таких, як Чехія, Словаччина, Румунія, Болгарія, Литва, Латвія, Естонія в результаті аграрної реформи початку 90 р. ХХ ст. з'явилась велика кількість землевласників як бувших членів колгоспів і кооперативів, так і нащадків колишніх до радянської влади поміщиків. Більша частина земель перейшла з державного в приватний сектор. Так, наприклад, в Угорщині частка приватного сектору в площах сільськогосподарських земель виросла більше ніж в 6 разів, в Чехії – в 49 разів, в Словаччині та Румунії – більше ніж в 2 рази, в Болгарії – майже в 2 рази, в Литві – в 7 разів, в Латвії – в 20 разів, в Естонії – в 17 разів. І тільки в Білорусії в державній власності знаходиться 84% сільськогосподарських земель.

Перехід землі з державного у приватний сектор відбувся шляхом приватизації та реприватизації (реституції) з метою ефективного господарювання на власній землі. В результаті реформи в більшості постсоціалістичних країн з одного боку з'являється дуже велика кількість дрібних власників, серед яких, окрім селян, переважна частина міських мешканців, різноманітних робітників, пенсіонерів, які не обробляють землю і не використовують її за призначенням, а з іншого – сільськогосподарські землі в більшості країн надзвичайно подрібнені як для ведення ефективного сільськогосподарського виробництва. Серед таких країн особливо виділяються Болгарія, Румунія, Латвія. В Румунії в 1993 ж році нараховувалось 3, 4 млн. індивідуальних господарств з середнім розміром не менше 3 га, серед яких 43,1% – міські мешканці, 22,6% робітники, 17,2% – пенсіонери і тільки 17,1% – селяни. Біля 57% сільськогосподарських угідь належать населенню, яке старше 60 років і лише 8,3% – до 39 років [2, с.101].

По-іншому проходила аграрна реформа в колишній Югославії. Так, згідно ст.50 Конституції всі громадяни (не тільки зайняті в сільському господарстві) можуть вільно купувати, володіти та отримувати у спадщину землю. В 1990 р. був прийнятий закон про кооперативи (задруги), згідно якого земля кооперативів, реорганізованих у 1953 р. в радгоспи, знов-таки повертається до кооперативів, в результаті чого в останні роки з'являється декілька тисяч нових кооперативів.

Принципово від зазначених країн відрізняється проведення аграрної реформи в Польщі. Як зазначає, Е. М. Малигіна, ще в рамках радянської системи господарювання в Польщі зберігалась приватна власність на сільськогосподарські землі та їх легальна купівля-продаж, а польський уряд починаючи з 70 років проводив цілеспрямовану політику по збільшенню приватних селянських господарств та підтримку високих цін на їх продукцію. Тому прийнятий в 1990 роки закон про оборот земель не викликав в країні протестів та соціальної напруженості. З цього моменту будь-який громадянин міг вільно купувати та продавати землі без зобов'язання їх використовувати за сільськогосподарським призначенням. Обмеження вводились тільки для іноземців, які могли купити землю (більше ніж 1 га) при наявності погодження від Міністерства сільського господарства, Міністерства внутрішніх справ та адміністрації. В результаті реформи в Польщі з'являється велика кількість дрібних землевласників і середній розмір селянського господарства склав 7,5 га, що в 6 разів менше ніж середня площа ферми у Франції чи в Данії. 55% польських селянських господарств продавали продукцію менше ніж на 50 дол. в місяць, а біля 60 тис. господарств взагалі нічого не виробляли навіть для власних потреб.

В цей же період 9% земель вивелися із сільськогосподарського обороту. Тому з 1999 року в Польщі гостро стало питання про раціональне використання сільськогосподарських угідь і в 2004 році приймається закон про оборот сільськогосподарських земель.

Головна мета цього закону – концентрація земель в руках "ефективних" власників. Закон передбачає мінімальний розмір селянського господарства. Господарство мінімального розміру не може бути поділено в результаті купівлі-продажу або спадщини. Закон надає пріоритетне право купівлі землі її орендаторам, а потім сусідам, які межують із ділянкою, що продається. Окрім того, покупець землі повинен мати спеціальну сільськогосподарську освіту або документально підтвердити не менш ніж 5-річний досвід роботи в сільському господарстві.

Сьогодні середній розмір фермерського господарства в Польщі складає 9,5 га. Законодавство Польщі й досі передбачає обмеження на купівлю земель іноземцям. Для фермерів передбачена купівля сільськогосподарських земель за умов її попередньої оренди (від трьох до семи років в залежності від воєводства) за умови, що фермер бере особисту трудову участь в обробці землі, яку орендує.

Особливого розвитку кооперативний рух набув після проведення аграрної реформи початку 90 р. ХХ ст. в Чеській Республіці. В радянській період сільське господарство Чехословаччини було найбільш успішним серед інших галузей економіки і забезпечувало країну основними видами продовольства, а заробітна плата в кооперативах та в радгоспах перевищувала на 4-14% середню по країні. Великі кооперативи з середньою площею землі 2360 га та колгоспи з середньою площею землі 5900 га займали майже 2/3 та 1/3 сільськогосподарських земель. Частка приватного сектору була незначною. Землі, які були передані в кооперативи ніколи не націоналізувалися та юридично залишалися у власності їх господарів, а переважна частина суспільства, навіть на селі, зберігала ліберально-ринкові традиції.

Реформування сільського господарства в Чехословаччині на початку 90-х рр. ХХ ст. відбувалось, зберігаючи три головні принципи:

- приватизація землі відбувалась одночасно з розподілом майна держгоспів з метою забезпечення власників сільгосптехнікою, насінням, тваринами тощо для ефективного виробництва;
- переведення кооперативів та держгоспів в нові організаційні форми;
- створення нових форм організації сільгоспвиробництва, які відповідають вимогам ринкової економіки, а також забезпечення джерел фінансування та державної підтримки нових господарських форм.

В кооперативах розподіл майна відбувся відповідно до схеми, яку спільно розробляли біля 650 тис. членів кооперативів. Створені із цих представників трансформаційні ради вирішували, яку нову організаційну форму найкраще обрати (АТ, ТОВ тощо). В сучасних умовах державні підприємства Чехословаччини використовують менш ніж 1% сільськогосподарських земель, кооперативи нового типу – біля 39%, корпоративні приватні підприємства – біля 35%, індивідуальні приватні ферми – приблизно 25%. При цьому середній розмір державного підприємства складає 864 га, приватної компанії – 666 га, кооперативу – 1349 га, індивідуальної ферми – 36 га. Середній розмір сільськогосподарського підприємства в Чехословаччині складає 127 га, тобто майже в 6 разів ніж середня ферма Єврозону та майже в 1,8 рази більше, ніж середній розмір великих британських ферм. Сьогодні продуктивність

праці Чехословаччини в сільському господарстві складає приблизно 60% від середнього рівня Євросоюзу [2].

Отже, досвід постсоціалістичних країн свідчить про те, що сільське господарство ефективно розвивається за умов об'єднання селянських господарств та фермерів у кооперативні виробничі некомерційні структури. А для цього необхідне таке інституційне забезпечення аграрного сектору економіки, в якому б державна підтримка здійснювалась у напрямку проведення практичної роботи для об'єднання сільськогосподарських виробників в кооперативи та некомерційні виробничі структури.

В Україні найбільш актуальним питанням для аграрного сектору економіки є вибір раціональних форм господарювання, які спроможні забезпечити сталий розвиток галузі. Оскільки основним засобом виробництва в сільському господарстві є земля, то для ефективного і дбайливого її використання серед інших важливих чинників (фінансові ресурси, сільськогосподарське обладнання, будівлі, технології) необхідно з одного боку мотивувати селян, які будуть обробляти землю та сприяти розвитку сільських територій, а з іншого – забезпечити раціональне використання природних ресурсів. В цьому контексті особливого значення набуває інституційне забезпечення пріоритетних напрямів розвитку форм селянського господарства в Україні. Інституційне забезпечення розглядається нами як утворення нових або реорганізація існуючих інституцій з метою організаційного забезпечення діяльності цих інституцій.

На нашу думку, інституційне забезпечення передбачає створення в сільському господарстві умов для розвитку раціональних форм господарювання. До таких інституцій, враховуючи досвід розвинених країн, можна віднести: законодавство, зокрема земельне законодавство; інститути влади, зокрема органи місцевого самоврядування; державну підтримку; інститути сільськогосподарської та економічної освіти; фінансові інститути; сільськогосподарські кооперативи: обслуговуючі кооперативи, зокрема кредитні та переробні, виробничі кооперативи. Діяльність цих інститутів спрямована на:

- створення господарств життєздатного розміру;
- приватну власність на сільськогосподарські угіддя;
- земля має знаходитись в руках ефективного власника;
- сільськогосподарську освіченість та досвід роботи фермера в сільському господарстві;
- соціальна спрямованість – жити та працювати в своєму господарстві;
- доступність фінансових та матеріальних ресурсів (кредити, лізинг тощо);
- забезпечення співпраці фермерів та науковців;
- створення умов для використання сучасної сільськогосподарської техніки та використання нових технологій в сільському господарстві;
- забезпечення охорони навколишнього середовища, раціонального використання природних ресурсів;
- забезпечення екологічної безпеки життєдіяльності людини – невід'ємної умови сталого економічного та соціального розвитку;

- контроль за збереженням якості ґрунтів та біорізноманіття;
- контроль за збереженням цілісності екологічних систем;
- забезпечення розселення в сільській місцевості, тобто недопущення надмірної міграції сільського населення в міста тощо.

На нашу думку, функціонування вищезазначених інститутів забезпечить існування таких форм господарювання, які зможуть реалізувати екологічну, соціальну та економічну функції господарювання в аграрному секторі, що сприятиме сталому розвитку сільського господарства.

В сільському господарстві спостерігається надмірне споживання природних ресурсів особливо в умовах продовольчої кризи. Тому питання раціонального використання природних ресурсів та дбайливого ставлення до навколишнього середовища зумовлюють вибір форм господарювання, які спроможні забезпечити рівноважний стан в системі "природа – економіка – суспільство".

На нашу думку, сільськогосподарський кооператив – це така форма господарювання, яка спроможна забезпечити сталий розвиток галузі, але першочергово необхідно забезпечити розвиток фермерських та особистих селянських господарств, як базової форми господарювання, які в подальшому зможуть об'єднуватись у сільськогосподарські кооперативи.

Ведення особистого селянського господарства регулюється законом України "Про особисте селянське господарство" [3, ст.1]. До особистих селянських господарств відноситься господарська діяльність громадян без створення юридичної особи на земельній ділянці до 2 га. Головною метою їх господарської діяльності є задоволення власних потреб шляхом виробництва, переробки та реалізації сільськогосподарської продукції, можливості реалізації її надлишків та надання послуг з використанням майна особистого селянського господарства, у тому числі й у сфері сільського зеленого туризму [3, с. 143].

Фермерське господарство є формою підприємницької діяльності [4, с. 63] громадян із створенням юридичної особи, які виявили бажання виробляти товарну сільськогосподарську продукцію, займатися її переробкою та реалізацією з метою отримання прибутку на земельних ділянках, наданих їм для ведення фермерського господарства, відповідно закону "Про фермерське господарство" [5, с. 218].

І фермерське, і особисте селянське господарство відіграють важливу роль у розвитку сільського господарства, оскільки переважну частину виробленої продукції в аграрному секторі України створюють саме ці господарства. За даними Державної служби статистики України у період 2000 – 2010 р. найбільша кількість виробленої продукції тваринництва – м'яса, молока та деяких видів культур рослинництва (картопля, кукурудза тощо) припадає саме на особисті селянські господарства (ОСГ) (табл.1, 2).

Таблиця 1. Виробництво валової сільськогосподарської продукції 1990-2010 рр., млн. грн.

Форма господарювання	1990	1995	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Господарства населення (переважно ОСГ)	44575,8	46169,3	51411,4	58783,2	57886,4	5328,7	56112,5	56312,2	55387,0
Сільськогосподарські підприємства (всі види в т.ч. фермерські господарства)	101299,1	48625,5	26478,0	33802,4	37008,2	35439,8	47865,4	45780,4	45149,2

Джерело: Складено автором за даними: [6].

До господарств населення, крім особистих селянських господарств, відносять виробників сільськогосподарської продукції на присадибних ділянках, на ділянках колективного й індивідуального садівництва і городництва та на дачних ділянках. До групи сільськогос-

подарських підприємств віднесено також фермерські господарства, а вироблена ними валова сільськогосподарська продукція в загальному обсязі за даними Державної служби статистики України становила 5%.

Таблиця 2. Виробництво валової сільськогосподарської продукції за основними виробниками, 2011 р.

Господарство	Валова продукція, млн. грн	Частка, %
Державні та недержавні сільськогосподарські підприємства	104861,2	44,61
Фермерські господарства	16192,5	6,92
Господарства населення	112642,6	48,2

Джерело: Складено автором за даними: [6].

Наведені офіційні дані дозволяють стверджувати, що господарства населення, зокрема особисті селянські господарства, є основними виробниками сільськогосподарської продукції. Сільськогосподарські підприємства, до яких переважно належать господарські товариства, займаються вирощуванням в основному олійних, зернових культур та цукрового буряку, а особисті селянські господарства вирощують основні продовольчі трудомісткі культури, такі як овочі, зокрема картопля, плоди та ягоди.

За даними проведених досліджень Інституту економіки та прогнозування Національної академії наук України продуктивність виробленої продукції на 1 га сільськогосподарських угідь у секторі господарств населення, порівняно з аграрними підприємствами, валової продукції в 2010 р. була в 1,7 рази більше через більш високий рівень вкладання праці, дотримання вчасних строків виконання робіт, використання органічних добрив, а тваринництва – значно переважаючим ступенем забезпечення худобою і птицею в розрахунку на 1 га. Так, групування регіонів України за показниками продуктивності сільськогосподарських угідь у господарствах населення проведене Інститутом економіки та прогнозування НАН України, показало, що з кожним роком продуктивність сільськогосподарських угідь, що використовується в господарствах населення, як в середньому по Україні, так і в більшості областей зростає, що вказує на раціональніше використання земель та застосування системи сівозмін, що сприяє підвищенню врожайності на 30-40% і забезпечує раціональне використання робочої сили [8, с. 279].

На нашу думку, в умовах сталого розвитку значний відсоток участі ОСГ у загальному виробництві сільськогосподарської продукції є дуже позитивним моментом, оскільки при такій формі господарювання раціонально використовуються природні ресурси, зменшується відсоток техногенного навантаження на землю, покращується родючість ґрунту, збільшується різноманіття вирощуваних культур. Продукція, яка виробляється в особистих селянських господарствах має значно вищі показники якості ніж сільськогосподарська продукція, вироблена за умов промислового виробництва, де застосовується важка техніка, яка значно погіршує ґрунт, що негативно впливає на якість самої продукції. До інших негативних чинників ведення промислового сільського господарства, які призводять до біологічної перевтоми ґрунтів, накопи-

чення в них певних видів шкідників і збудників хвороб, значного погіршення їх родючості відносяться:

- використання синтетичних матеріалів;
- недодержання правил сівозмін;
- застосування хімічних добрив, пестицидів, гербіцидів та інших агрохімікатів.

Висновки. В умовах переходу до сталого розвитку актуальним є питання вибору раціональної форми господарювання. Найбільш раціональною формою господарювання в умовах сталого розвитку, на нашу думку, є сільськогосподарський кооператив, оскільки саме він може забезпечити продуктами харчування населення за умов збереження та відновлення природного середовища. Тому, на наш погляд, державі необхідно підтримувати становлення та розвиток фермерства та особистих селянських господарств та сприяти об'єднанню їх у сільськогосподарські кооперативи.

Список використаних джерел

1. Полюбина И. Теория крестьянского хозяйства в экономической науке России начала XX в. и ее значение в современных условиях: дис. ... доктора эконом. наук: 08.00.01 / Полюбина Ирина Борисовна; Финансовая академия при правительстве Российской Федерации. – М., 2002. – 361 с.
2. Малыгина Э. Н. Регулирование земельных отношений в сельском хозяйстве зарубежных стран и его совершенствование в России: дис. ... канд. эк. наук: 08.00.14/ Малыгина Элла Николаевна; Российский государственный аграрный университет имени К. А. Тимирязева. – М., 2006. – 196 с. ил.
3. Закон України "Про особисте селянське господарство". Земельне законодавство України. / Верховна Рада України. – К.: Істина, 2010. – 342 с.
4. Господарський кодекс України: чинне законодавство зі змінами та допов. Станом на 25 серп. 2009 р. / Верховна Рада України. – К.: Паливода А. В., 2009. – 192 с.
5. Закон України "Про фермерське господарство". Земельне законодавство України. / Верховна Рада України. – К.: Істина, 2010. – 342 с.
6. Валова продукція сільського господарства України (у постійних цінах 2010 р.) за 2011 р. / Державна служба статистики України // Статистичний бюлетень. – К.: Державна служба статистики, 2012.
7. Сільське господарство України (у постійних цінах 2010 р.); за 2011 р. / Державна служба статистики України // Статистичний бюлетень. – К.: Державна служба статистики, 2010 – 384с.
8. О. В. Шубравська. Іноваційні трансформації аграрного сектора економіки: монографія / [О. В. Шубравська, Л. В. Молдаван, Б. Й. Пасхавер та ін.]; за ред. д-ра екон. наук О. В. Шубравської Ж НАН України, Ін-т екон. та прогноз. – К., 2012. – 496 с.

Надійшла до редколегії 04.04.14

Е. Пименова, канд. екон. наук, ассист.
КНУ імені Тараса Шевченка, Київ

НАПРАВЛЕННЯ ІНСТИТУЦИОНАЛІЗАЦІЇ ФОРМ ХОЗЯЙСТВОВАННЯ В СИСТЕМЕ АГРАРНИХ ОТНОШЕНЬ ПОСТСОЦІАЛІСТИЧЕСКИХ СТРАН

Проанализирован опыт институционализации форм хозяйствования постсоциалистических стран в системе аграрных отношений. Определены основные направления развития аграрного сектора Украины. Обоснована необходимость развития социо-эколого-экономических форм хозяйствования.

Ключевые слова: аграрный сектор, институциональное обеспечение, институционализация, формы хозяйствования, социо-эколого-экономическое развитие, фермерство, кооператив.

O. Pimenova, PhD in Economics, Assistant of Professor
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

THE WAYS OF INSTITUTIONALIZATION OF FORMS OF ECONOMY IN A SYSTEM OF AGRARIAN RELATIONS OF POST-SOCIALIST COUNTRIES

An experience of institutionalization of forms of economy of post-socialist countries in a system of agrarian relations is analyzed. Main directions of development of agrarian sector of Ukraine are determined. The necessity of development of socio-ecologo-economic forms of economy is proved.

Keywords: agricultural sector, institutional support, institutionalization, forms of economy, social, ecological and economic development, farm-cooperative.

Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Economics, 2014, 158: 55-59

УДК 334.758.6

JEL O 100; G34

О. Кравченко, канд. екон. наук, доц.
ДОННУЕТ імені Михайла Туган-Барановського, Донецьк

ОБҐРУНТУВАННЯ УПРАВЛІНСЬКИХ РІШЕНЬ ЩОДО ТРАНСФОРМАЦІЇ БІЗНЕС-МОДЕЛІ ПІДПРИЄМСТВА ШЛЯХОМ УКЛАДЕННЯ УГОД ЗЛИТТЯ АБО ПОГЛИНАННЯ

Визначені основні критерії оцінки ступеню проблемності діючої бізнес-моделі підприємства. Запропонований методичний підхід до визначення характеру прояву мотивів злиття або поглинання. Розроблено карту пріоритетів прийняття управлінських рішень щодо трансформації бізнес-моделі підприємства.

Ключові слова: бізнес-модель, трансформація, проблеми, мотиви, злиття, поглинання, управлінські рішення, карта пріоритетів

Постановка проблеми. Зростання рівня глобальної конкуренції в більшості сфер господарчої діяльності та активізація світових інтеграційних процесів, пред'являють якісно нові вимоги до формування бізнес-моделей вітчизняних підприємств. Саме жорсткість конкурентних умов ставить перед сучасними підприємствами нові проблеми, які здебільшого пов'язані із пошуком ефективних механізмів та стратегій трансформації діючих бізнес-моделей. З кожним днем все більше підприємств прагнуть до збільшення свого масштабу, нарощування капіталізації, економії витрат, отримання ефекту синергії. Останнім часом, саме злиття і поглинання стають тією стратегією зростання, яка дозволяє підприємству не лише зберегти свої конкурентні позиції на ринку, а й "вибитися" в лідери. Ринок злиття та поглинань сьогодні динамічно розвивається. Проте, спроби багатьох вітчизняних підприємств розширити свій ринковий простір шляхом злиття або поглинань не завжди призводять до отримання бажаного економічного та соціального ефектів, створення конкурентних переваг і отримання нових можливостей для розвитку. Це в більшості обумовлено недостатньою економічною обґрунтованістю прийнятих рішень практично на всіх етапах проведення злиття і поглинання (M&A-операцій): починаючи від обґрунтованого вибору цільового (для злиття або поглинання) підприємства і, завершуючи оцінку ефективності оновленої бізнес-моделі та розрахунком розміру очікуваного синергетичного ефекту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні та практичні аспекти злиття та поглинань широко висвітлені в працях переважно закордонних вчених: Г. Бруккера, Д.Хелмінка, Г. Патрика [2], Д. Депаффиліса [3], П. Маросини та інших. Для української науки дана проблематика є достатньо новим напрямком досліджень, а існуючі розробки закордонних дослідників не завжди можуть бути застосовані в практичній діяльності вітчизняних підприємств, враховуючи перш за все на розбіжності у формах статистичної та консолідованої звітності. Серед науковців, якими висвітлені методологічні засади злиття та поглинання та питання економічного обґрунтування ефективності зазначених інтеграційних процесів з урахуванням специфіки вітчизняних слід відмітити Л.В. Фролову та А.Ю. Голобородько [8].

Невирішені раніше частини загальної проблеми. Незважаючи на значні досягнення у зарубіжній теорії та практиці, ще не отримали достатнього висвітлення питання обґрунтування управлінських рішень трансформації діючої бізнес-моделі шляхом укладення угод злиття або поглинання.

Метою статті є розробка алгоритму обґрунтування управлінських рішень щодо трансформації бізнес-моделі шляхом укладення угод злиття або поглинання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Відмінною рисою сучасного зовнішнього середовища, в якому функціонують вітчизняні підприємства є високий рівень мінливості та невизначеності. В даних умовах на перший план виносяться питання забезпечення швидкої реакції та прилаштування до сучасних умов ринку. Для збереження існуючих або отримання нових конкурентних переваг керівництво підприємства розробляє відповідні дієві механізми оновлення своїх діючих бізнес-моделей, розробляє та приймає різного роду управлінські рішення. Прагнення будь-якого підприємства до розвитку обумовлює необхідність пошуку додаткових джерел розширення своєї діяльності і способи укрупнення капіталу і цілях більш ефективного його використання, серед яких найбільш популярним останнім часом є укладення угод злиття або поглинання. Зростання останнім часом активності вітчизняних підприємств в сфері злиття та поглинань з новою силою ставить питання про обґрунтування доцільності реалізації даних процесів для розвитку підприємства.

Прийняття управлінського рішення щодо оновлення діючої бізнес-моделі шляхом процесів злиття або поглинання здійснюється в тому випадку, коли підприємство майже повністю вичерпало можливості здійснення трансформації на основі диверсифікації (реінжинірингу бізнес-процесів), тобто шляхом зовнішньої інтеграції.

При цьому дане рішення повинно бути певним чином обґрунтовано. Для обґрунтування управлінського рішення відносно трансформації діючої бізнес-моделі на основі укладення угод злиття або поглинання, нами розроблені основні критерії (табл. 1), на основі оцінки проблемності яких підприємство має можливість обґрунтовано оцінити ступінь проблемності його діючої бізнес-моделі та оцінити доцільність рішення щодо його зовнішньої інтеграції.